

De Kacheltegels van het Rockoxhuis¹

Leon Geyskens

Inleiding

Bij de restauratie- en renovatiewerken aan het Rockoxhuis in de 70er jaren (1971-1976) werden er in de binnentuin heel wat archeologische vondsten gerecupereerd. De mooiste voorwerpen eindigden in een toonkast in het museum, de andere worden in kasten, laden en dozen bewaard in het depot.

Tussen deze vondsten bevinden zich ook fragmenten van kacheltegels. Zij werden met foto door P. Maclot vermeld in een publicatie naar aanleiding van de herdenking van de val van Antwerpen in 1585². Daar ik voor de dienst Archeologie van de stad Antwerpen met een studie van kacheltegels in Antwerpen bezig ben, vormen deze fragmenten een welkome aanvulling van het studiemateriaal.

Nadat de fragmenten volgens type geordend waren, bleek al snel dat een aantal scherven aan elkaar pasten. Dit gaf het volgende resultaat:

1 verbindingstegel (Leistenkachel) van het type 1 (foto 1)

5 of 6 verbindingstegels van het type 2 (foto's 2-7)

2 medaillontegels met zijvleugels en een plint met opschrift onderaan (foto's 8-10)

1 bladtegel met kleine opstaande rand (foto 11)

1 tegel die waarschijnlijk ook een bladtegel was (foto 12), en

1 bekroningstegel (foto 15).

De eerste vraag die gesteld kan worden is of deze tegels afkomstig zijn van één of van meerdere kachelovens uit de tijd van Nicolaas Rockox zelf. Dat blijkt niet het geval te zijn. Ze zijn duidelijk 16de-eeuws en Rockox kocht de riante woning eerst in 1603. Voordien maakte deze deel uit van een groter geheel dat zich uitstreckte van het Kipdorp tot aan de Keizerstraat en in het bezit was van de familie Schuytenborch en vervolgens in 1560 de familie de Ruytter. Toen vader Cornelis de Ruytter ca. 1575-1576 stierf kwam het gedeelte langs de Keizerstraat in handen van zijn zoon Daniel de Ruytter, die het direct doorverkocht aan de Keulse handelaar Christiaan Schoenenborch. Tussen 1576 en 1603 blijkt het huis in het bezit van Christiaan Roethaupt geweest te zijn³.

De tegels nader bekeken

In onze streken beginnen vanaf de vroege 16de eeuw renaissance motieven door te dringen in de kunsten. Eerst ca. 1540 is de Renaissancetaal en repertoire volledig geïntegreerd. Kachelovens verschijnen in onze streken eerst bij de elite die mee wil zijn met de tijd, maar in het rijke Antwerpen zie je ze ook bij de talrijke gefortuneerde handelaars. De Duitse handelaars kunnen bij de introductie ervan een rol hebben gespeeld.

¹ Deze tegels zullen opgenomen worden in een uitgebreide studie die zal verschijnen als het nr. 8 in de reeks "Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie en monumentenzorg" van de stad Antwerpen.

² P. Maclot 1985.

³ H. Houtman 1970.

Bij de Antwerpse maniëristen stellen we vast dat deze renaissancemotieven ca. 1520 veelvuldig gebruikt werden.

Op een anonieme tekening uit deze periode zien we fantasie kandelaars met balusters, vazen en knopen afgebeeld die enigszins lijken, of dezelfde geest uitstralen als de versiering op onze verbindingstegels van het type 2⁴. Ook in het werk van Jan Gossart zijn ze vaak weer te vinden, evenals bij Barend van Orley en op wandtapijten uit deze periode⁵.

Verbindingstegels type 1 (links) en 2 (rechts).

Deze vroege datering in de jaren twintig en dertig van de 16de eeuw wordt nog bekrachtigd door enkele technische aspecten. De onderaan 45° naar voor uitspringende voet van de verbindingstegels komt in Keulen omstreeks 1500 voor. Daar wordt het kandelaarmotief met balusterzuilen en acanthusbladeren 2de kwart van de 16de eeuw gedateerd. De kandelaar van type 1 vinden we terug op kacheltegels van Binche, met datering 1530-1554. Tijdens een beperkte opgraving in het vroegere woonhuis van Frans Floris in de Everdijstraat werd een klein fragment gevonden van een verbindingstegel van het type 2. Een gelijkaardig type komt als Antwerpse majolicakacheltegel ook voor op de site van St Mary Graces in Londen. Daar wordt het vóór 1539 gedateerd⁶.

De grote medaillontegels vertegenwoordigen een vroeg type. Ze werden niet als echte bladtegels samengesteld, maar vormen een evolutie van nistegel, gemaakt uit een halve cilinder, naar bladtegel. Men heeft namelijk voor de halve cilindertegel een gemoeleerd blad aangebracht. Om de kacheltegel functioneel te houden werd een groot ovaal uit de achterwand van de nis gesneden zodat de warmte kon uitstralen zoals het hoort. De plint onderaan komt in Keulen alleen in de eerste helft van de 16de eeuw voor⁷. Zij overlapt enigszins de tegel eronder, en aaneengezet met leem geeft deze meer stevigheid aan de constructie van de kachel. Het schrift vertoont enkele archaïsche trekjes. De I komt in deze vorm al omstreeks 1480 voor zowel in Italië, Duitsland als bij ons. Hoe lang deze vorm nog in gebruik blijft als kapitale letter is me niet duidelijk, maar ca. 1500 komt ze nog voor op een tapijt uit onze gewesten⁸, evenals op enkele kacheltegels uit het paleis van Maria van Hongarije in Binche. Dit paleis werd 1530 gebouwd toen ze landvoogdes van de Nederlanden werd. In 1554 werd het door troepen van Hendrik II van Frankrijk verwoest.

⁴ M.W. Ainsworth 2010, afb. 94

⁵ M.W. Ainsworth 2010, catalogus nr. 20 en Checa, afb. 54

⁶ L. Blackmore, e.a. 136, fig. 88/9; 134, early 16th century

⁷ Unger 1988, nr. 56 en 58

⁸ Archeologisch Depot, Mons

De kwartholle zijvleugels van de tegels herinneren nog aan de oude tegeltypes van late 15de- vroeg-16de eeuw⁹, zoals we ook kunnen vaststellen op enkele houten Brabantse retabels. We weten natuurlijk niet in hoeverre de oude vormtaal is blijven doorwerken in Antwerpen.

Reconstructie van de mogelijke opstelling van de medaillontegels met de verbindingstegels.

De twee medaillontegels hebben beide een cirkelvormige krans.

De ene heeft bladeren en vruchten, met op de kardinale punten een drieledige knoop (foto 8). We zien de aanzet van een naar links gekeerde buste. Op de schouder rust een knoop van een (antiek?) gewaad. De resten van het hoofd zijn moeilijker te interpreteren. Mogelijk zien we hier het uiteinde van een laurierkrans, of de verenstaart van een vogel. Op een anonieme houtsnede uit Nuremberg van het tweede kwart van de 16de eeuw komt het thema van de twaalf helden van het oud testament voor¹⁰. Bij Jan Gossart worden medaillons met Romeinse keizers afgebeeld¹¹. Het enige wat thematisch, maar van latere datum iets of wat in de buurt komt is de reeks prenten van de "Neuf Preux" vervaardigd door I. Galle waarschijnlijk naar Maarten de Vos (1531-1603). Daar bevindt zich tussen Antieke, Bijbelse en Middeleeuwse helden ook Caesar met laurierkrans, zowel als Alexander van Macedonië met krans en vogel op zijn helm.

De andere medaillontegel bestaat uit lancetvormige smalle bladeren die door een lint verbonden worden (foto 10). Van deze laatste is het middendeel niet bewaard.

⁹ Unger 1988, nr. 55

¹⁰ Franz 1981, p. 79

¹¹ M.W. Ainsworth 2010, cat. 12, P. 161

Bladtegel met groteske.

Aangebakken deel van een verbindingstegel type 2.

De bladtegel met opstaande rand heeft een groteske als versiering (foto 11). We zien hier het dik gezicht van een putto met punthoed. Uit de oren ontspruiten gekrulde twijgen met blaadjes en vruchten. De afscheiding van hoofd en lichaam (?) wordt gevormd door een ketting uit korte acanthusbladeren, de schouders door een drieledige bloem. Spijtig genoeg is juist daar de tegel afgebroken en kunnen we de motieven op de onderkant niet achterhalen. Deze drieledige bloemen komen vanaf het begin van de 16de eeuw in Nurenberg voor, meestal als versiering in de zwikken van een boog, of de hoeken van een medaillon. Aan de achterkant is binnenin een fragment van een verbindingstegel van het type 2 vastgebakken. Dit geeft duidelijk aan dat zowel de bladtegels als de verbindingstegels van het type 2 samen gebakken werden.

Van de tweede bladtegel blijft alleen de achterkant over. Het gemoeleerd blad is afgesprongen.

Als laatste vermelden we een rechthoekige plaat met kantelen (foto 15). Het is een bekroningstegel die in combinatie met torentjes de kacheloven bovenaan als versiering afsloot. Vergelijkbare fragmenten komen ook weer van St Mary Graces in Londen¹². De tegel is gemaakt in een lichtrood bakkende klei. De versiering bestaat uit zich snijdende bogen van takken. De uiteinden vormen een accolade waarin een bloem uit stippen. In het veld tussen de takken bevindt zich telkens een rechthoekig schildje, waarvan de inschriften (?) niet meer te lezen zijn. De velden tussen de takken zijn blauw beschilderd op een witte onderlaag. Of we hier te doen hebben met verf of een glazuur die te weinig temperatuur gekregen heeft, is op het zicht niet te bepalen. De twee kantelen zijn bovenaan afgeschuind en bevatten ronde schietgaten met verticale gleuf onderaan.

¹² Blackmore 2011, 135 c, 138, afb. 88,4-6

De bekroningstegel met kantelen en schietgaten diende samen met een aantal torentjes bovenaan als afsluiting van de oven.

We mogen besluiten dat de tegels in het tweede kwart van de 16de eeuw geproduceerd werden. De beigewit bakkende klei komt in Antwerpen vaak voor en wijst op een lokale productie. Wij weten dat Henric van Grevenbroeck kacheltegelbakker en majolicabakker was in Antwerpen. Hij wordt in de archieven voor het eerst genoemd in 1545 en sterft ca. 1550¹³. Hoe lang hij hiervoor al bedrijvig was weten we niet. Of we de kacheltegels van het Rockoxhuis aan hem kunnen toeschrijven, blijft dus hypothetisch, maar mogelijk.

---

¹³ Dumortier 2002, 248

Bibliografie

Ainsworth, Maryan W. (red.), Mens, mythe en zinnelijkheid. De Renaissance van Jan Gossart. Het volledige werk, Brussel, 2010.

Blackmore L., e.a. , Continental stove-tile fragments, in: I. Grainger and C. Phillpotts, The Cistercian abbey of St Mary Graces, East Smithfield, London, Monograph 44, Museum of London Archaeology, 2011.

Checa, Fernando, Vlaamse Wandtapijten voor de Bourgondische Hertogen, Keizer Karel V en Koning Filips II, Brussel, s.d.

Dumortier, Claire, Céramique de la Renaissance à Anvers. De Venise à Delft. Brussel 2002.

Houtman-Desmedt, Helma, Vierhonderdveertig jaar geschiedenis van een pand aan de Keizerstraat, Antwerpen, 1970.

Maclot, Petra, in: E. Warmenbol (red.) Rijke vorm en bonte kleur, Antwerpen, 1985.

Unger, Ingeborg, Kölner Ofenkacheln. Die Bestände des Museums für Angewandte Kunst und des Kölnischen Stadtmuseums, Köln, 1988.

Franz, Rosemarie, Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus, 2de druk, Graz, 1981.

Catalogus

De afmetingen worden in mm gegeven in de volgorde:

Hoogte x Breedte x Dikte maximum/minimum.

Bij de nummering van de tegels staat de A voor Antwerpen, RoH voor Rockoxhuis en /0/ voor de vindplaats die niet nader te bepalen is. T1 is dan Tegel 1.

Foto 1**Type 1 Verbindingsiegel****A.RoH/0/T1**

- 119,5 X 50,5 X 42,5/8
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur en lichte irisatie
- zuilbasis met ringvormige onderverdeling, waarop kandelaberachtige pilaster met verdikte basis
- beigewit bakkende klei
- messporen op de rug
- de graat is in een groef geplaatst

Foto 2**Type 2 Verbindingsiegel****A.RoH/0/T6**

- 250 X 41,8 X 31,5/5
- de onderkant is 11 tot 14 mm langer geweest; de volledige lengte moet dus 261 - 264 mm geweest zijn
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- kandelaberversiering in segmenten met acanthusmotieven
- graat zowel onderaan als boven schuin afgesneden
- de onderkant van deze tegel stak in een hoek van 45° naar voren
- beigewit bakkende klei
- de graat werd in een ondiepe groef gedrukt
- glazuur en messporen op de rug

Foto 3**Type 2 Verbindingsiegel****A.RoH/0/T5**

- 253 X 42 X 33,5/7
- bovenkant volledig, aan de onderkant ontbreekt 14 mm
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- de graat werd in een ondiepe groef vastgedrukt
- resten van roodverbrande leem op de rug
- messporen en glazuur op de rug
- 2 passende scherven

Foto 4**Type 2 Verbindingsiegel****A.RoH/0/T4**

- 262 X 42 X 36,5/8,5
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- lichtrood bakkende klei
- leemresten op de rug
- aanslag en irisatie op het glazuur
- 2 passende scherven

Foto 5
Type 2 Verbindingstegel

A.RoH/0/T7

- 160 X 42 X 31,5/5
- voet van de tegel over de volledige lengte bewaard
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- beigewit bakkende klei met 1 rode intrusie
- graat in een groef geplaatst
- messporen en glazuur op de rug

Foto 6
Type 2 Verbindingstegel

A.RoH/0/T2

- 148 X 41 X 31,5/4,5
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- beigewit bakkende klei
- messporen en glazuur op de rug; graat gedeeltelijk geglad

Foto 7**Type 2 Verbindingstegel****A.RoH/0/T3**

- 93,5 X 42 X 29,5/5
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- beigewit bakkende klei
- messporen en glazuur op de rug; graat gedeeltelijk geglad

Foto 8**Type 3 Medaillontegel****A.RoH/0/T11**

- 231 X 112 X 61/8
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- plint met de eindletters I en S
- torso naar links: gewaad met knoop op de schouder
- 2 passende scherven: A.RoH/0/T12 is waarschijnlijk een niet passend deel van T11
- aanslag en irisatie op het glazuur; onderaan 2 druppels afgelopen glazuur: dit betekent dat de tegel rechtop stond in de oven en iets teveel temperatuur heeft gehad
- roet op de rug

Foto 9
Type 3 Medaillontegel

A.RoH/0/T12

- 68,5 X 73 X 11/7
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- fragment van een krans uit bladeren en vruchten
- beigegeel bakkende klei
- roet op de rug
- aanslag op het glazuur
- schraapsporen op de rug
- niet passende scherf van A.RoH/0/T11

Foto 10
Type 3 Medaillontegel

A.RoH/0/T10

- 245 X 132 X 41/8
- 245 mm is de volledige breedte van de tegel
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag en irisatie op het glazuur
- plint met eindletters I en S.
- linkzijdige vleugel
- bladerkrans uit langgerekte, spitse bladeren samengebonden door een schuin lint met gleuven
- roet op de rug
- 4 scherven
- beigewit bakkende klei met rode intrusies en aanvullingen in lichtrode klei

Foto 11
Type 4 Bladtegel

A.RoH/0/T14

- 121 X 146 X 44/8
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- is een nistegel met voorgezet gemodelleerd Blad; achterzijde niswand ovaal uitgesneden; kleine opstaande rand
- groteske met dik puttohoofd en een soort Puntmuts; uit de oren groeien arabesken met bladeren en vruchten; als hals een slinger van acanthusbladeren; links en rechts op schouderhoogte een driebladbloem in Nurenbergse stijl
- beigewit bakkende klei
- tussen blad en niswand zit een stukje nistegel van het type 2 aangebakken, breedte: 40,5 en dikte: 25/6,5

Foto 12
Type 4 Bladtegel

A.RoH/0/T13

- 70,5 X 105 X 57/6
- 57 mm is de volledige diepte van de tegel
- nistegel met voorgezet gemodelleerd blad, dat hier afgesprongen of afgebroken is
- bodem en deel van de opengewerkte nis; aanbaksel op de bodem en op de rug
- roet op de rug
- lichtrood bakkende klei; op de plaats van het gemouleerd blad bevinden zich resten van beigewit bakkende klei
- glazuurvlek op bodem en rug
- breedte van het aanbaksel: 29, dikte: 5/2,5

Foto 13
Type 3 Medaillontegel?

A.RoH/0/T8

- 76 X 54 X 16,5/10
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- zijvleugel
- roet en schraapsoren op de rug

Foto 14
Type 3 Medaillontegel?

A.RoH/0/T9

- 115 X 85,5 X 18/8
- loodglazuur met koperoxide (groen)
- aanslag op het glazuur
- roet en schraapsoren op de rug
- bovenkant rechterzijvleugel met rechthoekige insnijding

Foto 15**Type 5 Bekroningstegel****A.RoH/0/T15**

- 86 X 162 X 13/5
- rechthoekige plaat met 2 kantelen; deze zijn bovenaan afgeschuind; elk kanteel bevat een rond schietgat met verticale gleuf
- versiering van elkaar boogvormig snijdende takken, eindigend in een accolade met bloem uit stippen; in de velden tussen de takken een rechthoekig schildje met niet meer leesbare motieven (tekst?)
- achtergrond blauw op witte ondergrond (verf of niet uitgesmolten glazuur?)
- beigegeel bakkende klei

